

УДК 343.9

DOI 36919/3041-1149(Print).5.2024.134-138

М. М. Фрідман-Козаченко,*кандидат юридичних наук, доцент**email: mariiafridman@gmail.com***ORCID 0000-0003-1154-8170;****П. В. Цимбал,***доктор юридичних наук, професор,**завідувач кафедри права,**ПВНЗ «Європейський університет»**email: tsymbal52@meta.ua***ORCID 0000-0002-7244-4669;****Л. В. Омельчук,***кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінальної юстиції,**Державний податковий університет**email: o.l.v.0328@gmail.com***ORCID 0009-0002-4413-0272**

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗРАЗКІВ ДНК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена питанням нормативно-правового регулювання використання зразків ДНК у кримінальному провадженні. На актуальність обраної теми вплинуло те, що Україна потребує чіткого законодавчого врегулювання щодо створення та функціонування ДНК-банків, охоплюючи питання доступу до даних, конфіденційності, захисту від зловживань та етичних аспектів.

Дослідження ДНК стало революційним проривом у криміналістиці, значно підвищивши ефективність розслідування злочинів. Однак широке застосування ДНК-аналізу вимагає чіткого та всеосяжного нормативно-правового регулювання, що гарантує як ефективність правоохоронної діяльності, так і захист фундаментальних прав і свобод людини. В Україні це питання потребує подальшого вдосконалення, враховуючи міжнародний досвід і виклики сучасності. Україна має враховувати як позитивний, так і негативний досвід інших країн у процесі розробки власної системи ДНК-банків. Важливо створити систему, яка б відповідала міжнародним стандартам, забезпечувала високий рівень безпеки та захисту даних, а також дотримувалась етичних принципів. Це дасть змогу ефективно використовувати ДНК-технології для боротьби зі злочинністю та розвитку науки, одночасно захищаючи права та свободи громадян.

Ключові слова: ДНК, ДНК-банки, криміналістика, законодавство.

Постановка проблеми та її актуальність. Створення й розвиток національних і міжнародних баз даних ДНК дає змогу порівнювати ДНК-профілі, отримані з місць злочинів, з ДНК-профілями підозрюваних та інших осіб. Чинне нормативно-правове регулювання використання зразків ДНК у кримінальному провадженні в Україні потребує значного вдосконалення. Потрібно усунути існуючі прогалини та невизначеності, забезпечивши баланс між ефективністю правоохоронної діяльності та захистом прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання ДНК-аналізу в криміналістичній і судово-медичній практиці досліджували українські науковці та практики Н. М. Дяченко, І. Ю. Горбатенко, О. В. Матарикіна, Р. Л. Степанюк та інші.

Мета статті. Дослідження ДНК (дезоксирибонуклеїнової кислоти) стало революційним проривом у криміналістиці. Ця стаття розглядає питання нормативно-правового регулювання використання зразків ДНК у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Закон України від 06.02.2023 № 2391-IX «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» визначає, що законодавство України про державну реєстрацію геномної інформації (ДНК) складається з Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Закону України «Про захист персональних даних» та інших законів України.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює використання доказів у кримінальному провадженні, є Кримінальний процесуальний кодекс України. КПК України передбачає можливість використання зразків ДНК як доказів, але не містить вичерпного регулювання всіх аспектів їхнього збору, зберігання, аналізу та використання. Відсутність чітких і детальних норм призводить до правової невизначеності та можливості зловживань. Закон України «Про захист персональних даних» містить норми щодо обробки ДНК даних, але його положення потребують уточнення саме за специфікою ДНК-аналізу в кримінальному провадженні.

Варто звернути увагу, що ст. 6 Конвенції Ради Європи № 108 про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних закріплює вимогу, що персональні дані не можуть піддаватися автоматизованій обробці, якщо внутрішнє законодавство не забезпечує відповідних гарантій. Це саме правило стосується й персональних даних осіб, щодо яких проводиться кримінальне розслідування, чи засуджених у кримінальному порядку.

Сьогодні ДНК-аналіз є одним із дієвих інструментів криміналістичної техніки, що використовується для: ідентифікації осіб (ДНК-профілювання дає змогу ідентифікувати злочинців і жертв злочинів за біологічними слідами (кров, слюна, волосся тощо); встановлення родинних зв'язків (ДНК-аналіз дає змогу встановити родинні зв'язки між особами, що важливо для розслідування злочинів, пов'язаних з родиною); вилучення підозрюваних (ДНК-аналіз дає змогу вилучити підозрюваних, якщо їхні ДНК-профілі не відповідають ДНК-профілям, отриманим з місця злочину); дослідження місця злочину (ДНК-аналіз дає змогу отримати інформацію про осіб, які перебували на місці злочину, навіть якщо вони не залишили видимих слідів).

Початок використання даних ДНК у криміналістиці пов'язаний з розробкою методів полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР) 1983 року та розвитком методів ДНК-профілювання (ДНК-дактилоскопії) наприкінці 1980-х. Перше успішне застосування ДНК-аналізу в кримінальному розслідуванні відбулося 1986 року у Великій Британії, що стало початком нової ери в криміналістиці.

Спочатку ДНК-аналіз був дорогим і трудомістким процесом, доступним лише для обмеженого кола лабораторій. Проте з розвитком технологій і зниженням вартості обладнання та реагентів ДНК-аналіз став більш доступним і поширеним.

Залежно від призначення ДНК-баз (криміналістика, медичні дослідження, генеалогія) можуть застосовуватися додаткові галузеві стандарти та рекомендації. У криміналістиці важливо дотримуватися стандартів, які забезпечують саме цілісність доказів і недопущення їхньої підробки [3, с. 8].

Врахування цих міжнародних стандартів і рекомендацій є важливим кроком для створення безпечної, надійної та етично відповідальної ДНК-баз в Україні [1]. Це допоможе забезпечити захист персональних даних, високу якість даних і дотримання етичних принципів. Однак варто пам'ятати, що ці стандарти є рекомендаційними, і їхнє застосування потребує адаптації до конкретних умов та законодавства України. Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» потребує суттєвого оновлення, щоб відповідати потребам сьогодення й враховувати розвиток технологій і міжнародні стандарти.

Національне законодавство має закріплювати принципи обробки ДНК-даних, що відповідають принципам GDPR:

- законність, добросовісність і прозорість (обробка ДНК-даних має бути законною, добросовісною та прозорою);
- обмеження цілей (ДНК-дані мають оброблятися лише для конкретних, експліцитно визначених і законних цілей);
- мінімізація даних (обробка ДНК-даних має бути обмежена лише тими даними, які є потрібні для досягнення визначених цілей);

- точність (ДНК-дані мають бути точними та, за потреби, оновлюватися);
- обмеження зберігання (ДНК-дані мають зберігатися лише впродовж періоду, потрібного для досягнення визначених цілей);
- цілісність і конфіденційність (ДНК-дані мають оброблятися так, щоб забезпечити їх цілісність і конфіденційність) [4, ст. 5].

Хоча GDPR (Загальний регламент про захист даних ЄС) безпосередньо не застосовується в Україні, він є важливим еталоном для розробки національного законодавства щодо захисту персональних даних. GDPR визначає високі стандарти захисту даних. Принципи GDPR є важливим орієнтиром для розробки національного законодавства щодо захисту персональних даних, включно із ДНК-даними. Для імплементації принципів GDPR щодо ДНК-даних в Україні потрібні такі конкретні законодавчі зміни:

1. Визначення ДНК-даних як персональних даних. Законодавство має чітко визначити ДНК-дані як особливу категорію персональних даних, що потребує додаткового захисту.
2. Правова основа для обробки ДНК-даних. Законодавство має визначати правові підстави для обробки ДНК-даних і виконання основних принципів світового досвіду в цій галузі.
3. Встановлення чітких вимог до інформованої згоди на обробку ДНК-даних. Згода має бути добровільною, інформованою та однозначною. Відповідно до визначення Європейської комісії «персональні дані – це будь-яка інформація щодо фізичної особи, незалежно від того, чи вона стосується його / її особистого, професійного чи суспільного життя».
4. Принципи обробки ДНК-даних. Закон має закріплювати принципи обробки ДНК-даних, що відповідають принципам GDPR.
5. Відповідальність. Закон має передбачати чітку відповідальність за порушення законодавства щодо захисту ДНК-даних.
6. Орган контролю. Закон має передбачати створення або доповнення повноважень існуючого органу контролю за дотриманням законодавства щодо захисту персональних даних, включно із ДНК-даними.

Ці умови мають бути узгоджені з іншими положеннями українського законодавства, що стосуються кримінального процесу, медичної етики й генетичних досліджень. Важливо також забезпечити, щоб визначене було зрозумілим, доступним та ефективно імplementованим.

Основними напрямками вирішення проблем, що мають першочергове значення для подальшого розвитку криміналістичного ДНК-аналізу в Україні, є:

- 1) формування теоретичних засад криміналістичного дослідження ДНК як окремої галузі криміналістичної техніки;
- 2) обґрунтування на підставі передових європейських підходів обсягу надання правоохоронним органам можливостей відібрання зразків ДНК у населення, наповнення та використання автоматизованих банків даних ДНК-профілів у діяльності з розслідування злочинів за умови дотримання основоположних прав людини;
- 3) розвиток технологій ДНК-аналізу, зокрема фенотипування, секвенування нового покоління тощо;
- 4) обґрунтування сутності судової молекулярно-генетичної експертизи, її завдань, можливостей, методології та місця в системі судових експертиз в Україні [2, с. 61].

Висновки. Дослідження ДНК стало невід'ємною частиною сучасної криміналістики. Постійний розвиток технологій і методик дає змогу розширювати можливості ДНК-аналізу, що сприяє більш ефективному розслідуванню злочинів і забезпеченню правосуддя. Однак важливо пам'ятати про етичні та правові аспекти використання ДНК-даних, забезпечуючи захист прав людини й конфіденційність персональних даних. Майбутнє ДНК-аналізу в криміналістиці пов'язане з розвитком нових технологій, покращенням точності та швидкості аналізу, а також з розробкою ефективних систем управління ДНК-даними. Це тривалий і складний процес, що потребує значних ресурсів і координації зусиль різних органів влади й організацій. Важливо забезпечити прозорість і відкритість процесу, залучаючи до нього громадськість та експертів і внесення змін у національне законодавство України. Впровадження запропонованих змін сприятиме підвищенню ефективності розслідування злочинів і забезпеченню справедливого правосуддя, одночасно захищаючи фундаментальні права та свободи громадян. Важливо враховувати

міжнародний досвід і світові практики, а також забезпечити постійний моніторинг та адаптацію законодавства до нових технологій.

Впровадження законодавства, що регулює збір, зберігання й використання ДНК-даних в Україні, потребує комплексного підходу та послідовних кроків:

1. Підготовка законодавчої бази: аналіз існуючих законів і підзаконних актів, що стосуються кримінального процесу, захисту персональних даних, медичної етики та генетичних досліджень, для виявлення прогалин і суперечностей; розробка проєкту закону, що чітко визначатиме: порядок збору ДНК-зразків; умови та процедури збору зразків, охоплюючи інформовану згоду, винятки для кримінальних розслідувань, правила документування та зберігання зразків; умови зберігання ДНК-даних; вимоги до безпеки, терміни зберігання, доступ до даних, процедури знищення даних; доступ до ДНК-бази даних; чітке визначення органів та осіб, які мають право доступу до бази даних, процедури отримання доступу й обмеження доступу.

2. Захист персональних даних: забезпечення конфіденційності та захисту персональних даних, використання анонімізації та псевдонімізації даних.

3. Створення відповідної інфраструктури для збору, зберігання й аналізу ДНК-даних, охоплюючи сучасні лабораторії, безпечні сховища та програмне забезпечення.

4. Етичні аспекти: визначення етичних принципів і процедур, що регулюють використання ДНК-даних, особливо в контексті кримінальних розслідувань і медико-генетичних досліджень.

5. Відповідальність за порушення: визначення відповідальності за порушення законодавства, що регулює збір, зберігання та використання ДНК-даних.

6. Узгодження з міжнародними стандартами: забезпечення відповідності законодавства міжнародним стандартам і кращим практикам у галузі захисту персональних даних і біоетики. А також співпраця з міжнародними організаціями й базами даних ДНК для обміну інформацією та досвідом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gill P. DNA evidence and miscarriages of justice. *Forensic Science International*. 2019. 294. DOI : 10.1016/j.forsciint.2018.12.003
2. Степанюк Р. Л. Криміналістичний ДНК-аналіз: стан і перспективи розвитку в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Випуск 3 (25). С. 60–80.
3. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін. Харків, 2022. 120 с.
4. General Data Protection Regulation, GDPR; Regulation (EU) 2016/679.

REFERENCES

1. Gill, P. (2019). DNA evidence and miscarriages of justice. *Forensic Science International*. 294. DOI : 10.1016/j.forsciint.2018.12.003
2. Stepanyuk, R. (2021). Kryminalistychnyy DNK-analiz: stan i perspektyvy rozvytku v Ukraini [Forensic DNA analysis: status and prospects for development in Ukraine]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vol. 3 (25). 60–80 [in Ukrainian].
3. Forensic Kryminalistychnye doslidzhennya DNK: tekhnolohiyi ta mozhlyvosti [DNA research: technologies and possibilities] : Training manual / R. Stepanyuk & S. Perlin, & V. Kikinchuk, & other. Kharkiv, 2022. 120 [in Ukrainian].
4. General Data Protection Regulation, GDPR; Regulation (EU) 2016/679.

M. M. Fridman-Kozachenko, P. V. Tsymbal, L. V. Omelchuk. REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF THE USE OF DNA SAMPLES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the issues of regulatory and legal regulation of the use of DNA samples in criminal proceedings. The relevance of the chosen topic was influenced by the fact that Ukraine needs clear legislative regulation of the creation and functioning of DNA banks, including issues of access to data, confidentiality, protection against abuse, and ethical aspects.

DNA research has become a revolutionary breakthrough in forensics, significantly increasing the efficiency of crime investigation. However, the widespread use of DNA analysis requires clear and comprehensive regulatory frameworks that guarantee both the effectiveness of law enforcement and the protection of fundamental human rights and freedoms. In Ukraine, this issue needs further improvement, taking into account international experience and the challenges of today. Ukraine should take into account both the positive and negative experience of other countries when developing its own DNA bank system. It is important to create a system that meets international standards, ensures a high level of data security and protection, and adheres to ethical principles. This will allow for the effective use of DNA technologies to combat crime and develop science, while protecting the rights and freedoms of citizens.

Keywords: *DNA, DNA banks, forensics, legislation.*